

Формування етнокультурної компетентності старшокласників у процесі вивчення громадянської лірики

С. В. Несторенко

Івано-Франківський коледж Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Corresponding author. E-mail: snesterenko_@ukr.net

Paper received 28.04.17; Accepted for publication 05.05.17.

Анотація. У статті розглядається питання формування етнокультурних компетентностей старшокласників на уроках української літератури в процесі вивчення та аналізу громадянської лірики.

Ключові слова: художній текст, громадянська лірика, анкета, національна самоідентифікація, етнокультурні компетентності, констатувальний, формувальний та контрольний етапи наукового експерименту.

Формування основ етнокультурної компетентності учнів старшої школи – важлива складова становлення юної особистості, цілеспрямованого формування світогляду юнаків та дівчат, їхньої готовності стати повноцінними громадянами України в найближчому майбутньому. Оскільки красне письменство небезпідставно вважається особливим, власне, провідним, видом мистецтв (не дивно, що найбільш типовим словосполученням є «література і мистецтво»), то на уроках української літератури апріорі самою шкільною програмою і комплектом художніх поетичних текстів, які вона пропонує для текстуального вивчення й аналізу, створюються найважливіші умови для набуття знань, умінь і навичок старшокласниками тих компетентностей, які стосуються національної самоідентифікації, усвідомлення юною особистістю себе важливою частиною рідного їй генетично народу, зацікавлення його минулим, намагання особисто активно впливати на сучасне, тобто проявляти себе в дорослому віці активним членом суспільства й громадянином держави України.

Стан наукової розробленості проблеми формування етнокультурних компетентностей старшокласників у педагогіці, психології та методиці. Важливі для нашого наукового дослідження питання піднімали відомі педагоги й філософи української діаспори Г. Ващенко, М. Шлемкевич, П. Юркевич, а в наш час – гостро педагоги М. Стельмахович, Б. Ступарик, Б. Кіндратюк, В. Костів, психологи В. Москалець, Л. Міщиха, З. Карпенко, науковці-методисти Є. Пасічник, Н. Волошина, Ю. Бондаренко, С. Жила, О. Ісаєва, Л. Мірошниченко, Б. Степанишин, Г. Клочек, Г. Токмань, О. Куцевол, В. Уліщенко, В. Пахаренко, А. Лісовський, О.Слоньовська. Основним завданням статті є пошук оптимальних шляхів формування етнокультурних компетентностей старшокласників на матеріалі громадянської лірики, запропонованої для вивчення чинною програмою з української літератури. Загалом активна й цілеспрямована діяльність такого плану для досягнення належної результативності вимагає від учителя й старшокласників в процесі їхньої роботи на уроках усвідомлення свого громадянського обов'язку, без чого успішних результатів чекати не приходиться, а на державному рівні – реальної постановки цілого ряду важливих політико-ідеологічних завдань, серед яких найважливіші такі, як: а) викорінення історичного безпам'ятства, усвідомлення високого походження української нації та її

висхідного шляху розвитку протягом віків; б) вилучення з поведінки й суспільної свідомості юних українців почуття національної меншовартості, другосортності; г) звільнення свідомості підрастаючих українських громадян від благоговіння перед учорашніми колонізаторами нашого народу, формування ідеї соборності й незалежності України; д) виховання національної самоповаги й відчуття молодим поколінням становища господаря на землі своїх предків; е) викорінення як сурогатної «шароварщини», так і національного нарцисизму або ортодоксального націоналізму; є) нарощування поваги до національної системи цінностей і державних пріоритетів; ж) неухильне збереження національної культури й надбань українського мистецтва; з) формування потужного й цілісного мовнокультурного простору на території усієї України; и) інтеграція української культури в культуру загальноцивілізаційну; необхідність усвідомлення обов'язкової участі в номінуванні на здобуття премії Нобеля найталановитіших українських учених, письменників і митців; і) прищеплення любові й поваги до української мови, яка «виконує роль надзвичайно важливого засобу збереження виражених у слові національнокультурних вартостей, обміну продуктами духовного виробництва нашого народу» [1, с. 27], та визнання європейським українського красивого письменства (художньої літератури); й) неухильна праця над створенням позитивного іміджу України як держави в Європі й цілому світі.

Закономірно, що триєдина мета уроку передбачає не лише навчальний і розвивальний фактори, а й реалізацію вчителем та учнями в процесі практичної роботи з художнім текстом фактору виховного, адже «...виховання, і насамперед естетичне... завжди розуміли не просто як навчання мистецтва або підготовку до сприйняття, а «тракували як засіб прилучення до культури взагалі, відновлення цілісності людини, як спосіб уникнення розколу особистості і суспільства» [1, с. 155]. Старшокласники як отримують знання й розуміння художнього тексту в процесі його аналізу, так і з кожним наступним уроком, увиразнюють смислову наповнюваність поняття «етнокультурна компетентність» і долучаються до вироблення своєї піраміди моральних, етичних та естетичних національних взірців. Безперечно, що заслуга найбільш відомих українських педагогів, зокрема Григорія Ващенка, Василя Сухомлинського, Мирослава Стельмаховича; психологів Володимира Москальця, Лариси Міщихи;

письменників, насамперед Пантелеймона Куліша, який запровадив нині широко відоме поняття «національна українська ідея», й Тараса Шевченка, який у посланні «І мертвим, і живим...» уперше порушив проблему національної самоідентифікації, – величезна. Власне, уже в XIX столітті проблема формування етнокультурних компетентностей цілком справедливо почала займати домінуюче місце. Навіть у наш час особливо важливими вважається те, що «виникненню й поширенню української національної самосвідомості сприяло багато факторів суспільно-політичного і культурно-освітнього характеру» [1, с. 231]. Передумовами стало виникнення на українських теренах університетів, науково-технічний прорив, а також поява свідомої творчої інтелігенції. Проте лише у XX столітті українська нація змогла збагнути вирішальність процесів самоідентифікації та етнокультурних компетентностей в середовищі народних мас. Закономірно, що перші два десятиліття «XX ст. – це епоха, в якій простежується культуроформуюча ідея» [1, с. 278], а «культура як умова життєздатності нації в теорії українства на початку XX ст.» [1, с. 305] виявилася першочерговою ознакою національної зрілості. На жаль, падіння УНР, встановлення радянської влади й нехтування української етнопедагогіки радянською освітою призвело до травмуючих націю процесів. Ні про самоідентифікацію, ні про формування етнокультурних компетентностей школярів у стінах радянської школи не могло бути й мови. Закономірно, що вже у «30-х роках українська культура крок за кроком втрачала залишки національної незалежності, а ті суспільно-політичні процеси, що відбувались на Україні, певним чином змушували частину інтелігенції прилаштовуватись до умов тоталітарного буття» [1, с. 336], адже «ідеологічний диктат у системі освіти (припинення рідної мови, історії, культури)» [1, с. 339] забезпечувався ще й тяжкими каральними санкціями, тож тільки після смерті Сталіна в період так званої «хрущовської відлиги» представники культурної еліти, що отримали назву «дисидентів», спромоглися на пропагандистську діяльність з метою підвищення національної гідності в середовищі українських мас і вироблення поваги до рідного народу, до якого себе причисляли. Політично-пропагандистська сталінсько-хрущовсько-брежнєвська система намагалася підмінити питомо національні морально-естетичні ідеали не тільки українського народу, а й усіх інших націй, що входили в СРСР, «Моральним кодексом будівника комунізму», який був прийнятий XXII з'їздом КПРС (1961р.). Позірність моральних принципів цього державного документа була очевидною, але загальнолюдські норми поведінки в ньому «емоційно супроводжувались привабливими гаслами “один за всіх і всі – за одного”, “людина людині – друг, товариш і брат”» [1, с. 359], що створювало видимість успішного «комуністичного» виховання. Кожен народ, територія якого входила у вигляді квазі-республік в СРСР, звичайно, «мав національну культуру...», однак вимушений був підпорядковувати її культурі офіційно усталеній і поступатися «“правилам гри”, заданими партійною диктатурою, тоталітарним режимом» [1, с. 353]. Через різні державно-наглядові служби, зокрема цензуру в літературі й мистецтві, національна складова виявлялася зумисно

пригніченою владою, штучно занедбаною, деформованою: «Національне, часто трактоване в ті часи як «націоналістичне» (а отже – вороже), заміщалося інтернаціональним, в яке за установкою В. Леніна входили тільки... послідовно-демократичний і соціалістичний зміст кожної національної культури» [1, с. 353]. У педагогічній і методичній науці вченим довелося утримуватись відповідних ідеологічних умовностей. Тож не дивно, що епітет «комуністичний» досить часто використовував у своїх працях геніальний український педагог В. Сухомлинський, насправді ведучи мову про національні українські ідеали й родинну педагогіку, а також подібними радянськими термінами змушені були послуговуватись такі вітчизняні українські непересічні науковці-методисти, як Т. Бугайко, Ф. Бугайко, К. Сторчак, О. Мазеркевич, В. Неділько.

Метод соцреалізму в літературі та мистецтві СРСР, потворна ідеологія рівності громадян без забезпечення їхніх прав, фальшива доктрина радянського народу як наднаціональної єдності, насправді більш уявно, ніж реально потворно витвореної у котлі перемішування рас і народностей поголовно тільки з російською мовою володіння й обов'язковим абсолютним визнанням комуністичної партії «розумом, честю й совістю» епохи, невідмінним улесливим схиланням перед «старшим братом» – в сукупності призвела до того, що штучна полікультура тих часів стала взагалі відчуженою від усіх, без винятку, радянських народностей і народів. Українська нація взагалі перебувала під своєрідним мікроскопом існуючої влади, контролювалася пильним наглядом і каральними санкціями. Навіть найменші прояви етнокультурних компетентностей свідомих українських громадян розцінювались як прояви «буржуазного націоналізму», ворожості до існуючого соціалістичного ладу. Тож офіційно визнана культура як така втрачала гуманістичний характер, перетворювалася на «антикультуру, бо замість того, щоб піклуватися про людей», підносилася над ними як чужа їм сила» [1, с. 351]. Проте навіть у найбільш похмурі й настійливі більшовицькі часи латентно справжня народна мораль, а також культура, жили власним національним життям, усіма способами «захищалися від розчленування й, незважаючи на гоніння, розвивалась і... виконувала глибоку людинотворчу функцію» [1, с. 353]. Насамперед ніколи не девальювалася родинна педагогіка – найважливіша складова української етнопедагогіки, адже «українська сім'я – хоронителька національних ідеалів, які органічно поєднуються з християнськими морально-етичними вартостями» [4, с. 39] Діаспорні педагоги (Г. Ващенко) й філософи (М. Шлемкевич, П. Юркевич) неупередженими вагомими висновками й солідними науковими розробками, позбавленими політично-ідеологічного тиску, що безперервно чинився комуністичною партією на материкових українських учених, зуміли бодай частково компенсувати недоліки української радянської педагогіки, а важливий прорив, здійснений у 90-их роках у галузі родинного виховання педагогами М. Стельмаховичем, Б. Ступариком, Б. Кіндратюком, В. Костівим та психологами В. Москальцем, Л. Міщихою, З. Карпенко, спричинилися до можливості на високому науковому рівні вести мову про необхідність формування етнокультурних компетентнос-

тей українських школярів. Нинішня війна на Донбасі й окупація Криму масово прискорили процеси національної самоідентифікації представників українського народу, а школярів – чи не в першу чергу. Тож загальна картина вирішення проблеми етнокультурних компетентностей українців зараз суттєво змінилася: «Глибокий патріотизм, культурний діалог на міжнародному і міждержавному рівнях, екологічна проблематика, усвідомлення належного місця українського народу, його держави та культури у всесвітньо-історичному процесі». [1, с. 345]. Якщо в радянські часи питання етнокультурних компетентностей в школах на українських теренах узагалі не могло розроблятися з причини комуністичної ідеології тоталітарного режиму й існуючої цензури, то з часів проголошення української незалежності й становлення Української держави за відносно короткий історичний проміжок українські вчені-методисти зробили чимало, насамперед з метою чіткого окреслення вкладеного змісту запровадили поняття «етнокультурна компетентність», виробили дійову парадигму оптимальної реалізації на уроках української літератури ключового завдання – формування національної свідомості, людської гідності, необхідності чіткої національної самоідентифікації. Найбільший внесок у цю проблему належить професорам Є. Пасічникові, Н. Волошиній, Ю. Бондаренку, С. Жили, О. Ісаєвій, Л. Мірошніченко, Б. Степанишину, Г. Клочку, Г. Токмань, О. Куцевол, В. Уліщенко, В. Пахаренку, А. Лісовському, а також авторів численних чинних підручників із української літератури для загальноосвітньої середньої школи – О. Слоньовській, адже методичний апарат нею створений одноосібно чи у співавторстві навчальних книг (чинних підручників) чітко зорієнтований на вироблення в учнів національної самоідентифікації та формування етнокультурних компетентностей при вивченні й аналізі практично всіх програмою передбачених художніх творів.

Як літературні тексти, вірші громадянського звучання – унікально сприятливий об'єкт формування етнокультурних компетентностей, адже в цьому умовно виокремленому різновиді поезій насамперед і найгостріше постають і вирішуються авторами питання «я – і нація», «я – й Україна», «я – і минуле мого народу», «я – і завтрашній день мого краю». Хоча трафаретно й прийнято поділяти лірику на громадянську, патріотичну, медитативну, інтелектуальну, пейзажну та філософську, практично кожен її вид завжди характеризується присутніми вкрапленнями громадянського звучання (в античні часи жоден вірш не вважався проявом словесного мистецтва, якщо ліричний герой у ньому не проявляв себе як свідомий громадянин), тому очевидна умовність диференціації поезій за їхнім тематичним навантаженням. Найновіші українські літературознавчі дослідження великою мірою вже зруйнували раніше непорушну схему, яка не відповідає нинішньому рівню науки, більше того – зробили важливий прорив уперед, тому інтелектуальну («Народ мій е! Народ мій завжди буде! // Ніхто не переkreслив мій народ / Пошезнуть всі перевертні й прибудди / і орди завойовників-зброд! // Ви, байстрюки катів осатанілих, / не забувайте, виродки, ніде: / Народ мій е! В його волячих жилах / Козацька кров пульсує і

гуде» («Де зараз ви, кати мого народу?») [6, с. 102] або «Я – формаліст? Я наплював на зміст? / Відповідаю вам не фігурально: / – Якщо народ мій числиться формально, / Тоді я дійсно – дійсний формаліст!» («Ні! Цей народ із крові і землі») [2, с. 127]), патріотичну («Україно! Ти для мене диво! / І нехай пливе за роком рік, / Буду, мамо, горда і вродлива, / З тебе чудуватися повік. // Ради тебе перли в душі сію, / Ради тебе мислю і творю. / Хай мовчать Америки й Росії, / Коли я з тобою говорю» («Задивляюсь у твої зіниці»)) [6, с. 184]) чи інтимну («Юначе! Хай буде для неї твій сміх, / і слези, і все до загину... / Не можна любити народів других, коли ти не любиш Україну! // Дівчино! Як небо її голубе, / люби її кожну хвилину. / Коханий любить не захоче тебе, / коли ти не любиш Україну...» («Любіть Україну»)) [7, с. 354]), й навіть окремі взірці пейзажної лірики («Як не любити зими сніжно-синьої / На Україні моїй, / Саду старого в пухнастому інеї, / Сивих, веселих завій?» («Як не любити»)) [5, с. 343]), раніше літературознавцями виокремлювані як автономні види поезії, зараз все частіше починають трактувати як сукупний різновид громадянської, тим часом як медитативну вважати різновидом філософської лірики. Іншими словами, усі існуючі вірші науковці нині поділяють лише на дві великі групи: громадянську та філософську лірику, – а вже кожна з них ділиться на загальновідомі підвиди: інтелектуальна, патріотична, власне громадянська, пейзажна, інтимна (любовна та родинна), медитативна, власне філософська поезія. Без мотивів, характерних для громадянської лірики, також неможливі великі за обсягом віршовані тексти: поеми, балади, романи у віршах, які з точки зору логіки більш доцільно вважати взірцями епосу, проте шкільна програма пропонує їх подавати на уроках як ліро-епічні тексти. Виховувати старшокласників як майбутніх свідомих громадян України, сформувати етнокультурні компетентності на матеріалі таких творів, як, наприклад, поема Т. Шевченка «Гайдамаки» чи романи у віршах Ліни Костенко «Берестечко» або «Маруся Чурай», – завжди доцільно й доречно, адже в силу виразних і надзвичайно цінних громадянських мотивів у перелічених вище художніх текстах ця робота на уроках української літератури стає високоефективною й успішною.

Висновки. Як відомо, практичний науководослідницький експеримент має три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. Під час першого (констатувального) етапу нами була створена й апробована анкета для вчителів, яка допомогла надалі зрозуміти, чи самі педагоги-словесники себе виразно національно самоідентифікують і достатньо володіють методичним апаратом етнокультурних компетентностей для прищеплення старшокласникам під час аналізу запропонованих чинною програмою художніх текстів відповідних навичок. У цій анкеті ми свідомо торкалися насамперед прозових і драматичних, а не ліричних чи ліро-епічних художніх творів, адже знання загальновідомих виразно сюжетних текстів учителями-практиками збільшувало їхній професіоналізм у розумінні етнокультурних компетентностей, які притаманні певним художнім творам як матеріал виховного й виховуючого рівня. Наприклад, «Як саме проявляється український менталітет через образи-персонажі кіно-

повістей О. Довженка “Зачарована Десна” та “Україна в огні”?»; «Чому „трагедія доби” у драматичному творі М. Куліша „Мина Мазайло” постає „комедією епохи”?»; «Назвіть типові українські характери в новелі “Подвійне коло” з роману “Вершники” Ю. Яновського. У чому проявляється етнічна приналежність кожного із братів Половців? Яку роль відіграє поетика родового прізвища персонажів?»; «Чому національна самоідентифікація героїв роману Улас Самчука “Марія” відбувається неповною мірою? Що саме впливає на свідомість або її відсутність в образах Самчукових персонажів?»; «Провокативні» запитання анкети, на які вимагалось від учителів відповіді дуже коротко: всього трьома-п’ятьма реченнями, – допомогли нам з’ясувати, що 1/8 опитаних словесників-практиків не готова належно допомагати старшокласникам розбиратися в складних перипетіях художнього твору. Закономірно, якщо вчитель належно не справляється з формуванням етнокультурних компетентностей своїх підопічних на матеріалі художньої прози, то й під час аналізу громадянської лірики це зробити йому буде набагато важче, а результативність виявиться ще нижчою. Натомість відповіді на дещо іншу анкету, яку ми запропонували старшокласникам, а її запитання стосувалися суто громадянської лірики, перевищили наші сподівання, адже школярі проявили себе креативними, здатними нестандартно мислити, готовими до формування громадянських переконань й умовиво-

дів. На основі аналізу відповідей учнів ми зробили вмотивований висновок, що контингент учнів 9–11-х класів є унікально сприятливим середовищем для національного виховання й формування етнокультурних компетентностей на матеріалі віршованих художніх творів, які пропонує чинна програма. Це дуже обнадійливо, й у процесі нами проведеного наукового експерименту зацікавленість й активність старшокласників відіграли провідну роль. Основний (формувальний) етап наукового експерименту полягав у створенні авторської моделі методики формування етнокультурних компетентностей старшокласників у процесі вивчення й аналізу громадянської лірики, передбаченої програмою з української літератури в 9–11-х класах. Остаточний (контрольний) етап експерименту передбачав кількісну обробку статистичних даних, зіставлення результатів у контрольних та експериментальних класах, визначення якості учнівських знань, умінь та навичок, а також аргументовані й доказові висновки ефективності запропонованої нами авторської методики з метою успішного й оптимального формування етнокультурних компетентностей старшокласників. Багаторічна, проведена нами робота завершилася успішно, що свідчить про логічну вмотивованість як відповідних етапів дослідження, так і практично використаного в процесі наукового експерименту методичного інструментарію й авторської моделі найбільш ефективної для досягнення відповідної мети методики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуцький Ю. П. та ін. / За ред. Ю. П. Богуцького / Юрій Богуцький, Віктор Андрущенко, Жанна Безвершук, Леонід Новохатько. – К.: Знання, 2007. – 679.
2. Вінграновський М. Вибрані твори: у 3-ох томах / Микола Вінграновський. – Т. I: Поезії 1954 – 2003. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 399 с.
3. Галич О. Теорія літератури / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв. – К.: Либідь, 2006. – 487 с.
4. Ковбас Б. Родинна педагогіка. – Т. I. Основи родинних взаємовідносин: навчально-методичний посібник / Богдан Ковбас, Володимир Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
5. Рильський М. Вибрані твори / Максим Рильський. – К.: Дніпро, 1977. – 351 с.
6. Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 310 с.
7. Сосюра В. Вибрані твори: у 2-х томах / Володимир Сосюра. – Т. I. Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 2000. – 646 с.
8. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка / Мирослав Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 286 с.

REFERENCES

1. Bohuts'kyu YU. P. ta in. / Za red. YU. P. Bohuts'koho / Yuriy Bohuts'kyu, Viktor Andrushchenko, Zhanna Bezvershuk, Leonid Novokhat'ko. – K.: Znannya, 2007. – 679.
2. Vinhranovs'kyu M. Vybrani tvory: u 3-okh tomakh / Mykola Vinhranovs'kyu. – T. I: Poeziyi 1954 – 2003. – Ternopil': Bohdan, 2004. – 399 s.
3. Halych O. Teoriya literatury / Oleksandr Halych, Vitaliy Nazarets', Yevhen Vasyl'yev. – K.: Lybid', 2006. – 487 s.
4. Kovbas B. Rodynna pedahohika. – T. I. Osnovy rodynnykh vzayemovidnosyn: navchal'no-metodychnyy posibnyk / Bohdan Kovbas, Volodymyr Kostiv. – Ivano-Frankivs'k, 2006. – 288 s.
5. Ryl's'kyu M. Vybrani tvory / Maksym Ryl's'kyu. – K.: Dnipro, 1977. – 351 s.
6. Symonenko V. Bereh chekan' / Vasyly' Symonenko. – Myunkhen: Suchasnist', 1973. – 310 s.
7. Sosyura V. Vybrani tvory: u 2-kh tomakh / Volodymyr Sosyura. – T. I. Poetychni tvory. – K.: Naukova dumka, 2000. – 646 s.
8. Stel'makhovych M. Ukrayins'ka rodynna pedahohika / Myroslav Stel'makhovych. – K.: ISDO, 1996. – 286 s.

Developing of ethnocultural awareness of senior students in the study of civil poetry

S. V. Nesterenko

Abstract. The article deals with the developing of ethnic and cultural awareness of senior students in the study and analysis of civil poetry in the lessons of Ukrainian literature.

Keywords: literary text, civil poetry, profile, national identity, ethnic and cultural awareness, ascertaining, main and controlling stages of an experiment.

Формирование этнокультурной компетентности старшекласников в процессе изучения гражданской лирики

C. B. Nesterenko

Аннотация. В статье рассматривается вопрос формирования этнокультурных компетентностей старшекласников на уроках украинской литературы в процессе изучения и анализа гражданской лирики.

Ключевые слова: художественный текст, гражданская лирика, анкета, национальная самоидентификация, этнокультурные компетентности, констатирующий, формирующий и контрольный этапы научного эксперимента.